

DEKLINACIJA AKTIVNOGA PARTICIPA PREZENTA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

Sandra SUDEC, Zagreb

1. UVOD

Istraživanjem su obuhvaćeni neki obilno potvrđeni glagoli iz građe za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, uz potvrde iz najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata, koje su obrađene u potpunosti.¹

Od nekoliko služba aktivnoga participa prezenta koje je hrvatski crkvenoslavenski jezik naslijedio od starocrkvenoslavenskoga u literaturi se obično navode dvije najčešće: pridjevna (atributna) i priložna (adverbna).² Npr. *êko otimet'se igo ležečee na nih'* (BrVO 38c); *hvale prizovu g(ospod)a* (MVat4 168c). Ta je podjela dovoljna jer upućuje na razgraničenje sklonjivih i nesklonjivih oblika. Precizno određivanje participskih služba³ omogućilo bi opis razvoja participa. Zato se čini opravdanim istaknuti sintaktičke konstrukcije, prije svega konstrukciju participa s akuzativom (usp. VEČERKA 1961: 57) u okviru predikatne službe.⁴ Npr. *i pride kь uč(e)n(i)k(o)m' i obrête e speče* (MVat4 74c); *vidêhь g(ospod)a sêdeča na prêstolê visocê i prevznesenê* (BrVO 431a). Naime čini se da se zbog ograničenosti paradigme na jedan padež deklinacija u toj službi može izgubiti, odnosno oblici teže adverbijalizaciji.⁵ Taj je gubitak vidljiv osobito u zborničkim tekstovima, npr. *i vidih' č(lovê)ka ležeči* (COxf 5d); *i vidi nkie iduči v pus'tinû raz'boi činiti* (COxf 15c); *uzre orla iduči k sebe* (CTk 85v); *i gl(a)vu nega prelipu viduči nagu ležeči na smet'liš'či* (CBč 70a). Tendencija je poznata i liturgijskim tekstovima: *vide ženu v'dovicu beruči dr'va* (MNov 40b)⁶;

¹ Zahvaljujem dr. Milanu Mihaljeviću na građi iz fragmenata i na pomoći u rješavanju nekih problema.

² Usp. npr. NAZOR 1963, TANDARIĆ 1993, JURČEVIĆ 2004.

³ Preciznija bi podjela uključivala još službu subjekta, objekta i predikata. Usp. UGRINOVA-SKALOVSKA 1979: 110.

⁴ O toj službi govore grčke i latinske gramatike. Particip se u predikatnoj službi pojavljuje uz neke glagole (u slučaju crkvenoslavenskoga uz glagole opažanja i mišljenja) kao dopuna sadržaju predikata (usp. DUKAT 1990: 321). Treba ju razlikovati od prave predikatne službe, gdje je particip dio imenskoga predikata, npr. *îze greduê' esi* (BrPm 4a). O ovoj se konstrukciji može govoriti i unutar širega okvira predikatnoga proširka u akuzativu. Usp. VINCE MARINAC 1993.

⁵ To je moguće jer particip dolazi uz objekt u akuzativu, koji ga određuje, pa je njegova padežna oznaka zalihosna.

⁶ U varijanti nalazimo oblik *sbiraiču* (MVat4 38c).

*uzrê ed'nu laniû **ziêûci** od truda žaje i **bêžeçi** na v'rhu kamen'ne gore* (BrN2 363a). Slično je i u konstrukciji dativa apsolutnoga, npr. *ne **imuçi** emu čeda gl(agol)a že tako b(og)ъ êko budetъ sême ego* (FgGrš 2v).⁷

Deklinacija je dobro očuvana, što podrazumijeva sklonjivost i očuvanost paradigme gotovo u potpunosti.⁸ O nesklonjivim oblicima, bez obzira na to što nemaju deklinaciju, možemo govoriti kao o participima jer imaju neke imenske morfološke kategorije: rod i broj. Broj katkad postoji samo formalno, tj. postoji drukčiji množinski oblik, ali on ništa ne označava jer se oblici u priložnoj službi mogu miješati: osim završetaka *-e*, *-čb* i *-çi* u jednini se može pojaviti i *-če*, npr. *i v želeniû velice nъpridъ **greduče** potrъtra nogu i ot kamika gl(a)sъ stvori* (BrN2 363a). Čini se da je time naznačen razvoj participa u priložnoj službi u smjeru glagolskoga priloga. Takva miješanja ipak nisu svojstvena samo priložnoj službi. To pokazuje ovaj primjer: *o otče čbs'ni i vs(e)mu miru divni o s(e)bê **prebivaûci** v' sv(ê)tlošçi pustin'skoi peçi **prebivaûci** rizu ot palъte **noseçi** piçu nebeskuû **se hraneče** o dužu remet'ski naukъ s' trplen'ê **daûčb*** (BrN2 364a).

Ima više razloga što su ovi oblici obilno potvrđeni, čak i u neliturgijskim tekstovima (usp. NAZOR 1963, DAMJANOVIĆ 1984). Značajan je jezični razlog svakako njegovo svojstvo ekonomiziranja izraza (usp. JURČEVIĆ 2002: 191), a osim toga on je dobrodošla zaliha kojom se izbjegava ponavljanje istoga glagolskoga oblika. Ne treba nikako zaboraviti ni važnost utjecaja stranih (grčkih i latinskih) predložaka.

2. OBLICI

Deklinacija aktivnoga participa prezenta u starocrkvenoslavenskome razvila se iz konsonantske *n*-promjene i prešla u *jo*-osnove pod utjecajem sufiksa za ženski rod (usp. ARUMAA 1985: 326). U hrvatskome crkvenoslavenskome čuva se *jo*-promjena uz neke iznimke u jednini svih triju rodova u kojima se nalaze nastavci iz meke zamjeničke promjene. Iz *n*-promjene dobro je očuvan nominativ množine muškoga roda. Nominativ i akuzativ jednine muškoga roda također su podudarni onima u *n*-promjeni.

Iako je tvorba participa vezana uz glagolsku osnovu, pa joj ovdje nije mjesto, treba napomenuti da ima nekoliko glagola koji se kolebaju u tvorbi jer se to odražava na njihove oblike. Stari se sufiks *-i-* čuva, ali vidljiva je tendencija da i glagoli koji izvorno tvore particip sufiksom *-i-* dobivaju sufiks *-e-* analogijom prema većini glagola, npr. *vêde* (MVat4 209c), *g'rede* (BrVat6 90d), *grede* (RitAc 10), *gredeče* n. mn. (BrVat6 210b); *sei* (BrVO 272d), *gredei* (MVat4 2b), *gredei* (MVat4 3b, MNov 73c, BrVO 22a, PsFr 6d), *êdei* (BrVO 111a), *pasei* (MVat4 1d). Ima i primjera

⁷ O tendenciji k adverbijalizaciji participskih oblika u apsolutnim konstrukcijama usp. OLTEANU 1974: 163.

⁸ Potvrđeni su gotovo svi padeži; nema potvrda za neke dvojinke padeže muškoga roda te neke množinske i dvojinke padeže ženskoga roda, dok je srednji rod slabije posvjedočen - nedostaju potvrde za dvojину i neke padeže u množini.

analogije prema drugome sufiksu (sa *-o-), ali samo u proširenoj osnovi, npr. *boručb*⁹ (BrN2 462c), *boručei se* (BrN2 420d); *vidučago* (BrVat5 91c), *viduće* (MRoč 150b), *neviduće* (BrVO 199d), *vidučihb* (BrN2 126c). U slučaju glagola *gorêti*, koji uglavnom ima oblik participa *goruč-*,¹⁰ nije riječ o analogiji, nego o čuvanju vrlo staroga stanja.¹¹ Postoji i tendencija „tematiziranja“ glagola *imêti*, barem kada je riječ o tvorbi ovoga participa: *imêe* (FgGrš 1r, MVat4 27a, BrVO 317b), *imêei* (MVat4 136c, BrVO 271c), *imiûci* (BrVb4 99cd), *imêûcb* (BrN2 134c).¹²

Složena se deklinacija također u potpunosti čuva. Određeni je lik rezerviran za pridjevsku službu participa, što potvrđuju opisne varijante: *êko êzici neznaûcei b(og)a* (BrN2 223b) : *ize ne znaûtb* (BrVat5 205b); *slavei* (MVat4 62d) : *ize sl(a)vitb* (MNov 64b).¹³ Složeni su oblici stegnuti.¹⁴ U nekim se padežima zbog stezanja gubi razlika u određenosti.¹⁵

Deklinacija u muškome i srednjemu rodu dobro se čuva. Očituje se slab utjecaj zamjениčke promjene. Postoji više oblika nominativa jednine, no to nije inovacija u odnosu na starocrkvenoslavenski. Iako je tvorba s proširenom osnovom malo češća nego u kanonskim tekstovima, još uvijek je manjinska. Širi se genitivno-akuzativni sinkretizam, koji je vidljiv i u množini.

Deklinacija u ženskome rodu pokazuje jači utjecaj zamjениčke promjene.¹⁶ To je jedina inovacija. Ostali padeži čuvaju starocrkvenoslavensko stanje.

2.1. Jednina

2.1.1. Nominativ

Već je navedeno da su završetci nominativa jednine muškoga roda raznoliki. Kao što je rečeno, čuva se stari sufiks *-i-*,¹⁷ npr. *êdi* (BrVO 465a), *gredi* (MRoč 2a, BrVO 316d, BrLab 11b, BrPm 8c), *imi* (BrVO 448b), *si* (MVat4 185b), *vsemogi* (FgVb 3c), *živi* (BrN2 476d), *mogi* (BrVO 420b), *reki*¹⁸ (MNov 76b, MRoč 224c, BrVO 208c). Međutim zbog spomenute analogije prevladavaju oblici sa sufiksom *-e-*, npr. *gore* (MVat4 32b), *vide* (MVat4 6c), *žive* (MLab 44a), *vzdae* (BrN2 371b), *spe* (BrN2 431a), *p'e* (BrVO 111a), *zuae* (BrVO 199c), *sliše* (BrVO 267a), *poe* (BrVat6 107a), *slave* (BrVat6 123b), *stvarae* (BrPm 132d), *dae* (PsFr 79d), *stvore* (PsLob 6v).

Budući da je tvorba sufiksom *-e-* česta, i složeni je oblik čest:¹⁹ *hvalei* (FgSpal

⁹ Na taj je oblik mogao utjecati glagol jednaka infinitiva, ali *e*-tipa (*brati - bereši*).

¹⁰ Rjeđi su oblici sa *-e-*: *goreč'* (ČŽg 70r), *gorêcei* (RitKlim 155v).

¹¹ U starocrkvenoslavenskome čuva se i u nominativu: *gory*. Usp. KURZ 1972: 149.

¹² Teško je odrediti je li oblik *imêi* (BrN2 133d, BrVO 266d) nastao stezanjem složenoga oblika *imêei* ili utjecajem starijega oblika participa toga glagola (*imy*) ili pak – što je manje vjerojatno – spomenutom analogijskom zamjenom sufiksa *-e-* sufiksom *-i-*.

¹³ To, naravno, ne znači da u pridjevskoj službi uvijek dolazi određeni lik.

¹⁴ Stezanje je uobičajeno već u starocrkvenoslavenskome. Usp. HAMM 1974: 141.

¹⁵ U nominativu jednine muškoga roda, katkad u nominativu množine muškoga roda i dativu jednine ženskoga roda.

¹⁶ U korpusu u dativu jednine djelomično, a u lokativu jednine u potpunosti.

¹⁷ U nekim najstarijim fragmentima i *-y-*, npr. *êdy* (FgGrš 4v).

¹⁸ Moguća je tvorba od svršenih glagola.

¹⁹ Sufiks *-i-* steže se s nastavkom.

b), *stvaraei* (MVat4 6d), *stoei* (MVat4 82a), *nosei* (BrN2 129d), *gl(agol)ei* (BrVO 460c), *èdei* (BrVO 111a), *dae* (PsFr 78c), *videi* (PsFr 59a), *znaei* (PsLob 88v). Treba navesti i zanimljiv oblik *sui* (MVat4 40c, MVat4 146a).²⁰

Poprilično je čest i oblik s proširenom osnovom (na -*čb*), analogijskoga postanja prema akuzativnome obliku,²¹ npr. *goručb* (MNov 34a), *s'toečb* (BrLab 136c), *živučb* (BrN2 209d), *videčb* (BrN2 363c), *poučb* (BrN2 403d), *vzdaučb* (BrVat6 118d), *spečb* (BrBar 451b). Iako se češće pojavljuje u priložnoj službi, služba mu može biti i pridjevska, npr. *i priletêt' (sic!) e k' mnê edin ot serapim' i v rucê ego kamičbc' goručb* (BrVO 31c); *v negože ruku vs(a)ka d(u)ša e(stb) i živučb d(u)hb vsakoe plti č(lovčb)skie* (BrN2 209d).²² To pokazuje i vokativ jednine.

Završetak -*či* – podudaran završetku nominativa ženskoga roda – pojavljuje se već u najstarijim fragmentima.²³ Kasnije su potvrde: *greduči* (MVat4 5d), *gl(agol)uči* (BrVO 265b), *blagosloveči* (BrVO 383d), *živuči* (BrN2 380b), *rekuči* (BrN2 372c), *p'uči* (BrN2 361d), *lûbeči* (BrN2 360c), *moguči* (BrVat6 186b), *bdeči* (BrBar 421b). I taj se oblik češće pojavljuje u priložnoj službi, pa se ne mora nužno smatrati složenim oblikom prema obliku na -*čb*. No služba mu može biti i pridjevska, npr. *greduči gnêvb* (FgVb 2c), *greduči prazdnik'* (MVat4 3c).

U srednjemu rodu čuvaju se stari jednostavni oblici: *tvore*, *v'zdae* (BrVO 281c), *imêe* (BrVO 267d). Ima i oblika s ujednačenom osnovom pod utjecajem akuzativa: *stoeče* (MVat4 1a), *goruče* (BrVO 259c), *rekuče* (BrVO 87b); *sučee* (BrN2 364d), *živučee* (BrVO 409a), *ležečee* (BrVO 38c), *neznaučee* (CPar 194v-195r).

U ženskome se rodu u nominativu jednine čuva starocrkvenoslavenski nastavak -*i*: *gledauči* (FgTh 1d), *živuči* (MVat4 99c), *rekuči* (MNov 77a), *moguči* (BrN2 217d), *vruči* (BrVO 92b), *stoeči* (BrLab 154a), *goruči* (BrVat5 128c), *viduči* (BrVat6 206a), *imuči* (RitSegn 37r). Vrlo se rijetko na tome mjestu pojavljuje nastavak -*a* iz pridjevske promjene,²⁴ npr. *suča* (BrVO 192a), *goruča* (BrN2 410b), *imuča* (PsFr 25c). Njegovo je pojavljivanje rijetko vjerojatno zato što se nominativni nastavak za muški rod vrlo dobro čuva, pa ne dolazi do homonimije. Može se pojaviti i u složenome obliku, npr. *živučaê* (BrN2 139a), *gredučaê* (BrVat6 187b), *stoečaê* (PsFr 49d).

2.1.2. Genitiv

Genitiv jednine muškoga i srednjega roda čuva starocrkvenoslavenske nastavke jednostavne i složene promjene. Složeni je oblik stegnut. Potvrde su muškoga roda: *živuča* (MRoč 232c), *vzvečauča* (BrN2 468b), *imuča* (BrVO 430c); *vъpiučago* (MVat4 7a), *imučago* (MNov 109a), *gredučago* (BrN2 478d), *rekučago* (BrVO 100d), a srednjega: *suča* (BrVO 85a), *goruča* (BrVO 366c); *sučago* (MVat4 63b).

²⁰ To je kontinuant starocrkvenoslavenskoga oblika *spi*, koji je pak rezultat utjecaja kosih padeža. Usp. KURZ 1969: 129.

²¹ On se vrlo rijetko pojavljuje i u starocrkvenoslavenskome. Usp. DIELS 1963: 233.

²² Oblici u navedenim primjerima mogu se smatrati razvojnem fazom participa s pridjevskom službom prema pridjevu.

²³ Usp. prilog M. Mihaljevića u ovome svesku.

²⁴ Pojavljuje se – također vrlo rijetko – već u kanonskim tekstovima. Usp. DIELS 1963: 233.

Oblik s nastavkom *-ego* (*gredućego* BrVat5 15c) mogao bi se osim utjecajem meke zamjeničke promjene tumačiti drukčijim stezanjem.²⁵

I u ženskome rodu genitiv ima stare nastavke jednostavne i složene promjene: *speće* (MVat4 54c), *goruće* (BrVO 271b), *leteće* (PsFr 75d); *imuće* (MVat4 53c), *suće* (BrVO 274d), *rodeće* (BrVat5 18a), *leteće* (PsLob 61r), *goruće* (RitAc 15r). Treba spomenuti problematičan oblik *suće* (BrN2 144a).²⁶

2.1.3. Dativ

Dativ se muškoga roda podjednako često pojavljuje i u jednostavnome (*-u*) i u stegnuto složennome (*-umu*) obliku: *služeću* (MVat4 192a), *vzvécaûću* (MNov 195b), *daûću* (BrVO 328b), *leteću* (VO 267d), *s'peću* (BrN2 431a), *boruću se* (BrLab 31b), *stoeću* (BrVat6 194a), *živuću* (BrBar 444c); *slíšećumu* (MVat4 106d), *živućumu* (MNov 260d), *stoećumu* (BrVO 460c), *mogućumu* (BrVO 101d), *hv(a)lećumu* (BrN2 340b), *služećumu* (BrN2 366c), *daûćumu* (PsLob 91r), *gredućumu* (PsFr 65d). Sporadično je potvrđen nastavak *-emu*, za koji vrijedi ono što je rečeno za genitivni nastavak *-ego*: *živećemu* (BrN2 134b), *živućemu* (PsFr 29a). Za srednji je rod zabilježena samo jedna potvrda u jednostavnome obliku: *suću* (MVat4 114b).

U dativu jednine ženskoga roda prevladava nastavak *-i*, koji se može smatrati ili izvornim jednostavnim ili stegnutim složenim nastavkom: *zreći* (FgTh 2a), *lúbeći* (BrVO 140b), *gorući* (BrVO 468b), *služeći* (BrLab 179c). Izgubljena razlika u složenosti ponovno se uspostavlja preuzimanjem nastavka *-ei* za složeni oblik iz meke zamjeničke promjene: *živući* (BrVO 136c), *hoteći* (BrN2 384d) *sući* (BrLab 20c).²⁷ Tu je uz lokativ jednine muškoga roda najjači utjecaj zamjeničke deklinacije na deklinaciju aktivnoga participa prezenta.²⁸

2.1.4. Akuzativ

U akuzativu muškoga roda nastavci su raznoliki. Razlog je tomu širenje genitivno-akuzativnoga sinkretizma,²⁹ pa postoje ukupno četiri nastavka: *-b*, *-i*, *-a*, *-ago*, npr. *stoeć'* (MVat4 12c), *rekućb* (BrN2 206c), *vap'ûćb*, *lêtaûćb* (BrVO 267b); *budući* (FgTrans 3d), *ležeći* (MVat4 118a), *sući* (BrVO 270d), *gredući* (BrBar 508d); *bdeća* (MVat4 207a), *bivaûća* (BrVO 123d), *greduća*, *noseća* (BrN2 373b), *stoeća* (BrLab 157c), *hodeća*, *hv(a)leća* (BrVat6 129a); *služećago* (MVat4 151d), *sućago* (MRoč 71a), *živućago* (BrVO 444c), *vidućago* (BrVat5 91c).

Srednji rod ima jednostavne i složene starocrkvenoslavenske oblike akuzativa: *vzvécaûće* (BrN2 472c), *suće* (BrVO 218c), *viduće* (BrVat5 46b); *ležeće* (FgLign c

²⁵ *-ae- > -ee- > -e-*.

²⁶ Rečenica glasi: *kaê e(stb) polza t(a)kožde véri sući bez děl̃b* (Ja 2,17). Riječ je o dvosmisleni obliku koji bi se mogao tumačiti i kao dativ ako se pretpostavi ikavski refleks jata u nastavku imenice. Naime na istome se mjestu u BrVat5 (136d) pojavljuje imenica u dativu: *vére* (participa nema). U BrVO (283c) nalazi se pak genitiv: *véri suće*. Uzrok je dvojbe imenica *polza*, iza koje dopuna može doći ili u genitivu ili u dativu.

²⁷ Vidi lokativ.

²⁸ Nastavak *-oi* nije zabilježen.

²⁹ Usp. TANDARIĆ 1993: 102, VINCE MARINAC 1998: 168-209.

2d), *moguće* (MVat4 119d), *goruće* (BrVO 280a), *greduće* (PsLob 96r).

Akuzativ u ženskome rodu ima očekivane nastavke: *-u* za jednostavni i *-uû* za složeni oblik: *naricaûcu* (FgTrans 3b), *boeću se* (MVat4 51a), *stoeću* (BrVO 167a), *bdeću* (BrN2 348a), *iduću* (BrLab 166b); *gl(agol)ûcuû* (BrVO 266c), *boruçu se* (BrN2 488d), *greduçu* (BrVat6 154a).

2.1.5. Vokativ

Vokativ, iako slabije posvjedočen, odražava u muškome rodu nominativnu raznolikost. Potvrđen je u složenoj (*sei* BrVO 272d, *noseći* BrN2 364a) i u jednostavnoj obliku³⁰ (*sućb* BrN2 368d). Oblici kao *vsemogi* (FgTs 2a) i *gredi* (BrVO 272d) mogu se smatrati jednostavnima ili stegnutim složenima, što je očekivanije. U srednjemu rodu nema potvrda za vokativ. U ženskome je rodu potvrđen jedanput u složenoj obliku (*bdećaê* BrVat6 208b).

2.1.6. Lokativ

U lokativu muškoga roda prevladava oblik koji ne odgovara ni jednostavnomu ni složenoj starocrkvenoslavenskomu obliku (*-emь*): (*o*) *poûcem'* (MVat4 247d), (*pri*) *sućem'* (BrVO 140d), (*po*) *živućemь* (BrN2 136c), (*po*) *vidućemь* (BrN2 362b). Riječ je vjerojatno o nastavku iz meke zamjeničke deklinacije. Pronađena je samo jedna potvrda nastavka *-imь*, koji odgovara starocrkvenoslavenskomu stegnutoj složenoj nastavku:³¹ (*vь*) *gredućimь* (FgMih 2d). U srednjemu rodu stanje je jednako: (*o*) *sućem'* (BrVO 85a); (*vь*) *gorućimь* (BrVO 280d).

Lokativ ženskoga roda ima samo jedan oblik i to je nastavak *-ei* iz zamjeničke deklinacije kao i u dativu: (*v*) *žeždućei* (MVat4 5c), (*v*) *gorućei* (BrVO 265c), (*v*) *sućei* (BrVb2 465d).

2.1.7. Instrumental

Instrumental u muškome rodu ima starocrkvenoslavenski nastavak *-emь* za jednostavni oblik (*prihodećemь* FgVb 3a, *bivaûcem'* BrVb4 92d, *stoećemь* BrN2 189d) i stegnut nastavak *-imь* za složeni oblik (*gorućim'* MVat4 162c, *budućimь* BrVO 407c, *nosećimь* BrVO 426b, *gl(agol)ûćim'* BrVat5 75d, *daûćim'* CPar 143v). U muškome rodu malo je češći složeni oblik. U srednjemu je rodu samo složeni oblik i potvrđen: *gredućim'* (MVat4 5b), *sućim'* (BrVO 145c), *imiûćim'* (BrVO 273a), *stoećim'* (BrLab 162b).

U instrumentalu ženskoga roda čuvaju se stari nastavci jednostavne i složene promjene: *sućeû* (MVat4 8d), *živućeû* (BrVO 136c); *goruçuû* (BrN2 466b), *suçuû* (BrVO 438d), *živuçuû* (BrVO 467a). Zabilježen je jedan primjer stezanja nastavka u *-u*: *daûću* (MVat4 149c).

³⁰ Jednostavni je oblik u vokativu vrlo rijedak. Usp. DAMJANOVIĆ 2003: 117.

³¹ Nastavak *-imь* bilježi i I. Jurčević. Usp. JURČEVIĆ 2002: 182.

2.2. Množina

Većina nastavaka za množinske padeže jednaka je u svima trima rodovima (genitiv, dativ, lokativ, instrumental), kao i u starocrkvenoslavenskome.

2.2.1. Nominativ

Primjedbe o konzervativnosti deklinacije odnose se osobito na nominativ množine muškoga roda. Nastavak *-e* iz konsonantskih osnova vrlo se dobro i dugo³² čuva unatoč homonimnosti s nominativom množine ženskoga roda:³³ *gl(agol)ûće* (MVat4 3c), *vzvêcaûće* (MRoč 60d), *buduće* (MNov 105a), *veduće se* (BrVO 77b), *suće* (BrVO 283d), *greduće* (BrN2 254d), *daûće* (BrVat6 190a), *bl(agoslo)veće* (BrPm 251d), *iduće* (PsLob 83r), *imêûće* (CPar 247r). Mnogo se rjeđe pojavljuje nastavak *-i*, za koji je teško reći je li nastao stezanjem složenoga *-ei* ili analogijom prema pridjevskoj promjeni (MIHALJEVIĆ 2005: 289): *b'deći* (BrN2 23a), *stoeći* (BrN2 377d), *hvaleći* (BrN2 469b), *boeći se* (BrN2 375a), *borući se* (BrVO 55c), *gorući* (BrPm 138d). Budući da je uglavnom riječ o priložnoj službi, možda bi se moglo govoriti i o dodatnu utjecaju nominativa jednine muškoga roda, u skladu s onim što je rečeno u uvodu: da su se oblici miješali i međusobno smjenjivali. Nastavak *-i* zabilježen je i u starocrkvenoslavenskome (usp. DIELS 1963: 234) i u hrvatskoglagoljskim fragmentima (npr. *gredući* FgGrš 4v).

U srednjemu rodu pojavljuje se očekivani nastavak *-a* u jednostavnome i *-aê* u složenome obliku: *gl(agol)ûća* (MVat4 45c), *suća* (BrVO 457d), *greduća* (BrN2 330d), *slaveća* (PsFr 122d); *sućaê* (FgApost 1d), *gredućaê* (BrVO 361d). U složenome se obliku uočava zanimljiv nastavak *-iê*, što pokazuje da se oblik ne osjeća kao dvodijelan, npr. *žeždućiê* (MVat4 5c). To je svojstveno i akuzativu.³⁴

Nastavak za jednostavni oblik ženskoga roda podudaran je onomu u muškome rodu: *-e*, npr. *gl(agol)ûće* (MVat4 112a), *služeće* (MVat4 77a), *stoeće* (PsLob 82v), *rekuće* (CPar 170r). Čuvaju se i složeni oblici: *imuće* (BrVO 201bc), *goruće* (BrVO 350a).

2.2.2. Genitiv

Genitiv množine jednak je za sva tri roda i potvrđen je većinom u složenome obliku. Muški rod: *tvorečih'* (FgOmiš 1a), *vzvêcaûćih'* (MNov 184c), *boećih se* (BrVO 385c), *slavećih'* (BrLab 6d), *hv(a)lećih'* (BrPm 26b). Srednji rod: *bivaûćih'* (BrVO 361d), *sućih'* (BrVO 16d). Ženski rod: *gredućih'* (MVat4 96c), *sućih'* (BrVO 368c).

U muškome je rodu potvrđen i jednostavni oblik (na *-b*), npr. *san'mič' židov'skih' êko na h(r̄st)a s'biraûć' se nenavidit' b(og)b* (PsFr 26a).³⁵ No katkad je moguće i objašnjenje da je riječ o obliku bez deklinacije. Tako je u primjeru: *bê že tu vodonosъ*

³² Čuva se i u zbornicima. Usp. DAMJANOVIĆ 1984: 132.

³³ Razlogom njegove dobre očuvanosti u starocrkvenoslavenskome J. Kurz smatra čestu upotrebu toga oblika u priložnoj službi (dopune), što je vidljivo u usporedbi s komparativom, kod kojega se taj nastavak slabije čuva jer na njega utječu pridjevi glavne promjene. Usp. KURZ 1972: 149, bilj. 14.

³⁴ Pojava je uočena i u kanonskim tekstovima. Usp. NIKOLIĆ 1978: 201.

³⁵ Na to da tu nije riječ o genitivnome obliku za akuzativ, nego o pravome (slavenskome) genitivu, upućuje činjenica da je u glagolu sadržano negativno značenje. Usp. VEČERKA 1963: 204.

каменьн' šest' ležeč' po očičeniû iûdêiskomu vmêsteč' po dvêma ili trem' mêram' (MVat4 18c). Postoji mogućnost da je tu riječ o participu u spoju s glagolom *biti* (VEČERKA 1961: 70 i dalje, JURČEVIĆ 2004: 613), što particip čini dijelom predikata, pa bi se on zbog toga pojavio u nominativnome obliku. No u literaturi nisu zabilježeni primjeri takvih spojeva kod kojih bi glavni dio sintagme koja se spaja s participom bio broj, a ni ne očekuje se takav nominativni oblik, tim više što je oblik *ležeštъ* na tome mjestu potvrđen u kanonskim tekstovima (SLOVNÍK 1973: 112). U ovome primjeru određenje oblika ovisi o određenju službe: *i vidêh' .ž. svêtilnik' goručъ zlatih'* (BrVO 265c). Kada bi se služba odredila kao pridjevska, identificirao bi se genitivni oblik.³⁶ Međutim služba bi se mogla odrediti i kao glagolska dopuna („Vidjeh sedam zlatnih svjećnjaka kako gore, dok su gorjeli...“), slična navedenoj konstrukciji participa s akuzativom, s tom razlikom što se iza broja umjesto akuzativa pojavljuje genitiv. U tome bi se slučaju oblik *goručъ*, kako se pokazalo, mogao smatrati i nepromjenljivim.

2.2.3. Dativ

Složeni nastavak za dativ množine također je jednak u svima trima rodovima (stegnuto *-imъ*). U muškome se rodu čuva i jednostavni oblik: *postêcem se* (FgTh 2a), *pišuêcem'* (FgTs 1b), *boručem se* (MVat4 77c), *greduêcem'* (BrVb1 116b), *daûêcem'* (BrVO 83a), *rekuêcem'* (BrVO 49a). Složeni je oblik stegnut i relativno je češći: *moguêcim'* (MVat4 242a), *stoeêcim'* (BrN2 371d), *živučimъ* (BrVO 466d), *slišêêcimъ* (BrVat6 192b). Samo složeni oblik potvrđen je u srednjemu (*načenuêcim* MVat4 1c, *suêcim'* MNov 265b) i ženskome rodu (*iduêcimъ* FgSpal c, *suêcim'* MVat4 215c).

2.2.4. Akuzativ

Akuzativ muškoga roda čuva starocrkvenoslavenske oblike: *noseêce* (MVat4 70c), *videêce* (BrVO 287a), *hvaleêce* (BrVO 39b); *slišêêcee* (MVat4 127b), *iduêcee* (BrVb4 81a), *goručee* (BrVO 25c), *ležeêcee* (BrVO 90a), *živučee* (PsFr 66a). Podudaran mu je ženski rod, ali pronađene su samo potvrde jednostavnoga oblika: *greduêce* (MVat4 220a), *bivaûêce* (BrVO 110d), *stoeêce* (BrVO 262c), *goruêce* (PsLob 3v).

U muškome se rodu pojavljuje i oblik sinkretičan s genitivnim: *i strahъ napade n' vsêhъ sêdeêcihъ na z(e)mli* (BrVat5 129d), *p(o)m(i)loval' e(stъ) g(ospod)ъ boeêcih' se ego* (CPar 89r). Na tragu je padežnoga sinkretizma i zanimljiv nastavak *-ehъ: êko zêlo grozami slišêêehъ obračahu* (BrVat6 187a). Kako je riječ o jednome primjeru, moguća su razna tumačenja. Oblik, izvorno genitivan, mogao je nastati analogijom prema nekim množinskim padežima (nominativu, dativu i akuzativu) ili kontaminacijom genitivnoga i akuzativnoga nastavka. To se čini vjerojatnijim nego da je riječ o utjecaju genitiva *i-*promjene, u kojemu se katkad pojavljuju dvojni oblici sa *-e-*, ili pak o utjecaju genitiva tvrde zamjeničke promjene, gdje nalazimo nastavak *-êhъ*.

³⁶ Usporedba s latinskim odnosno grčkim paralelama ovdje nije od osobite pomoći jer u latinskome i grčkome imenica uz broj nije u genitivu.

Akuzativ srednjega roda, podudaran nominativu, ima jednostavne i složene oblike: *gređuća* (MVat4 69a), *gl(agol)đuća* (BrVO 433c), *suća* (PsFr 37c); *gl(agol)đućaê* (FgGrš 3v), *sućaê* (MVat4 101b), *bivađućaê* (BrVO 361d), *gređućaê* (BrVb1 183a), *živđućaê* (BrVat5 65c), *ležećaê* (BrVat6 189c), *hotećaê* (PsFr 54d). U složenoj obliku nastavak *-aê* može biti zamijenjen nastavkom *-iê* kao i u nominativu: *bivađućiê* (MRoč 73d), *sućiê* (BrVO 283b).

2.2.5. Vokativ

Vokativ je za muški rod potvrđen većinom u složenoj obliku: *boeći se* (MVat4 113c), *služeći* (BrVO 451c), *vzvêćađući* (BrVat6 187b), *hvaleći se* (BrPm 350a). Pronađena je jedna potvrda jednostavnoga oblika: *žeđuđuće* (MVat4 61a). Za taj padež u ženskome i srednjemu rodu u odabranoj građi nema potvrda.

2.2.6. Lokativ

Lokativu muškoga i ženskoga roda svojstven je jedan nastavak (*-ihb*), za koji se – kada je riječ o muškom rodu – ne može reći je li kontinuant starocrkvenoslavenskoga jednostavnoga nastavka ili je nastao stezanjem složena nastavka: (*nb*) *gorućihb* (BrN2 223b), (*na*) *živđućih'* (BrVO 270b), (*o*) *hotećih'* (PsFr 9d). Ženski je rod potvrđen ovim primjerom stegnuta složena nastavka: (*na*) *sućih'* (MVat4 148c). Potvrde za srednji rod nisu pronađene.

2.2.7. Instrumental

Instrumental ima u muškome i srednjemu rodu starocrkvenoslavenski stegnut složeni nastavak *-imi*. Muški rod: *živđućimi* (MVat4 252d), *gorućimi* (BrN2 368a), *stoećimi* (BrVO 432c), *mogućimi* (BrVat6 76d), *gl(agol)đućimi* (PsLob 16v). Srednji rod: *sućimi* (BrVO 136b), *gl(agol)đućimi* (BrVO 19b). Potvrde za ženski rod nisu zabilježene, kao ni jednostavni oblici.

2.3. Dvojina

Dvojina je najbolje posvjedočena za muški rod, za ženski rod slabije (nominativ i instrumental), a za srednji rod nisu pronađene potvrde. U muškome rodu nisu zabilježeni svi padeži, ali poznati su svi oblici jer postoje potvrde nominativa, akuzativa, genitiva i dativa.

2.3.1. Nominativ i akuzativ

Nominativ je potvrđen samo u jednostavnome obliku: *suća* (MVat4 51a), *gl(agol)đuća* (BrN2 379d), *vzđuđuća* (BrN2 456c), *iduća* (BrVO 250d). Tako je i u akuzativu: *stoeća* (MVat4 137b), *speća* (BrN2 223c). Za ženski je rod potvrđen kratak i dug nominativni oblik: *ređući* (BrVO 205b); *videćii* (BrVO 338b).

2.3.2. Genitiv

Genitiv muškoga roda ima i jednostavni (*borđu se* BrN2 80c) i složeni oblik (*borđuê se* BrVO 168b). Nastavak za složeni oblik razlikuje se od

starocrkvenoslavenskoga (-*uu*). Čini se da je ovdje riječ o još jednome očitovanju utjecaja zamjeničke promjene.

2.3.3. Dativ

Dativ u muškome rodu čuva oblike starocrkvenoslavenske jednostavne i složene promjene: *idućema* (MVat4 114d), *hotećema* (BrVO 144b); *idućima* (MLab 95b), *imućima* (MNov 68a), *s'lužecima* (BrN2 364a), *gl(agol)ućima* (BrPm 114a).

3. ZAKLJUČAK

Zaključno se može reći da je starocrkvenoslavenska deklinacija aktivnoga participa prezenta po *jo*-osnovama uglavnom dobro očuvana. Ima jačih utjecaja meke zamjeničke deklinacije: u lokativu jednine muškoga i srednjega roda, u genitivu dvojine muškoga roda, u dativu i lokativu jednine ženskoga roda. To je jedina prava inovacija jer su ostale pojave – u nominativu jednine svih triju rodova i u nominativu množine muškoga roda – poznate i u kanonskim tekstovima. Ponegdje se oblici miješaju u priložnoj službi.

IZVORI³⁷

- BrBar - Baromićev brevijar
- BrLab - Ljubljanski brevijar
- BrN2 - II. novljanski brevijar
- BrPm - Pašmanski brevijar
- BrVat5 - Vatikanski brevijar (I. dio)
- BrVat6 - Vatikanski brevijar (II. dio)
- BrVb1 - I. vrbnički brevijar
- BrVb2 - II. vrbnički brevijar
- BrVb4 - IV. vrbnički brevijar
- BrVO - Brevijar Vida Omišljanina
- CBč - Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5
- COxf - Oxfordski zbornik
- CPar - Pariški zbornik
- CTk - Tkonski zbornik
- CŽg - Žgombićev zbornik
- FgApost - Dvolist apostola (brevijara)
- FgGrš - Grškovićev fragment apostola
- FgLign - Pazinski fragment Legende o Drvu Križa
- FgMih - Mihanovićev fragment apostola

³⁷ Izvori su navedeni prema *Popisu izvora* u RJEČNIK 2000: XXXI-XXXVI.

FgSpal - Splitski fragment misala
 FgTh - Fragment Djela Pavla i Tekle
 FgTs - Tršćanski dvolist brevijara
 FgVb - Vrbnički fragmenti brevijara
 MLab - Ljubljanski (Beramski) misal
 MRoč - Ročki misal
 MNov - Misal kneza Novaka
 MVat4 - Vatikanski misal illirico 4
 PsFr - Frašičićev psaltir
 PsLob - Lobkovicov psaltir
 RitAc - Akademijin ritual
 RitKlim - Klimantovićev ritual (1501.-1512.)
 RitSegn - Senjski ritual

LITERATURA

- ARUMAA, P. 1985. *Urslavische Grammatik III. Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- DIELS, P. 1963. *Altkirchenslavische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- DUKAT, Z. 1990. *Gramatika grčkoga jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- HAMM, J. 1974. *Staroslavenska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- JURČEVIĆ, I. 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*. Osijek: Pedagoški fakultet.
- JURČEVIĆ, I. 2004. Aktivni particip prezenta u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 607-616.
- KURZ, J. 1969. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KURZ, J. 1972. Staroslověnské participium praesentis gory. *Kapitoly ze syntaxe a z morfologie staroslověnského jazyka*. Praha: Universita Karlova, 147-150.
- MIHALJEVIĆ, M. 2005. Deklinacija pridjeva u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima. *Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb, 27.-28. X. 2003*. Zagreb: Hrvatsko-bugarsko društvo, 283-296.

- NAZOR, A. 1963. Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slovo 13*: 68-86.
- NIKOLIĆ, S. 1978. *Staroslovenski jezik I. Pravopis Glasovi Oblici*. Beograd: Naučna knjiga.
- OLTEANU, P. 1974. *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*. București: Editura științifică.
- RJEČNIK 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak. A¹ – VRĚDB*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SLOVNÍK 1973. *Slovník jazyka staroslověnského II: K – O*. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca, 85-107.
- UGRINOVA-SKALOVSKA, R. 1979. *Staroslovenski jazyk. Gramatika Tekstovi Rečnik kon gramatikata i tekstovite*. Skopje: Univerzitet „Kiril i Metodij“.
- VEČERKA, R. 1961. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- VEČERKA, R. 1963. Sintaksis bespredložnoga roditel'noga padeža v staroslavjanskom jazyke. *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Sbornik statej*. Praga: Izdatel'stvo Československé akademii nauk, 183-223.
- VINCE MARINAC, J. 1993. Predikatni proširak u akuzativu (Čimbenici koji uvjetuju genitivni oblik za akuzativ). *Croatica 37/38/39*: 387-398.
- VINCE MARINAC, J. 1998. *Akuzativ u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku*. Doktorska disertacija. Strojopis. Zagreb: Filozofski fakultet.

S a ž e t a k

U članku se opisuje deklinacija aktivnoga participa prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku u odnosu na starocrkvenoslavenski. Obrađeni su participijski oblici dobro potvrđenih glagola i potvrde iz najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. Aktivni participi prezenta pojavljuju se često, a razlog su tomu, uz utjecaj stranih predložaka, njihova ekonomičnost i funkcionalnost.

Deklinacija prema *jo*-osnovama uglavnom se dobro čuva, kao i nastavak *-e* iz *n*-osnova u nominativu množine muškoga roda. Uočen je snažan utjecaj meke zamjениčke deklinacije u lokativu jednine muškoga i srednjega roda, genitivu dvojine muškoga roda te u dativu i lokativu jednine ženskoga roda. To je jedina stvarna inovacija jer su prodor formanta *-čb-* u nominativ jednine muškoga i srednjega roda, nastavak *-a* u nominativu

jednine ženskoga roda i nastavak *-i* u nominativu množine muškoga roda poznati već u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski, deklinacija, particip, aktivni particip presenta

S u m m a r y

DECLENSION OF THE PRESENT PARTICIPLE ACTIVE IN CROATIAN CHURCH SLAVONIC

The results of the comparison between the declension of the present participle active in Croatian Church Slavonic and the one in Old Church Slavonic are presented. Some well attested verbs were taken into consideration as well as the attestations in the oldest Croatoglagolitic fragments.

The declension according to the *jo*-stems is mostly well preserved, as well as the ending *-e* originating from the *n*-stems in the nominative plural masculine. Forms of the present participle active appear frequently. Besides the influence of the foreign patterns (Greek and Latin) reasons for the frequent appearance are economy and functionality of participle. Major influence of the soft pronominal declension is detected in the locative singular masculine and neuter, genitive dual masculine, dative and locative singular feminine. This is the only true innovation because the penetration of formative *-čb-* in the nominative singular masculine and neuter, ending *-a* in the nominative singular feminine, and ending *-i* in the nominative plural masculine is also known in the canonical Old Church Slavonic texts.

Key words: Croatian Church Slavonic, declension, participle, present participle active

Izvorni znanstveni članak

Autor: Sandra Sudec

Staroslavenski institut, Zagreb